

ЈЕЗИЧКА ДРАГОЦЈЕНОСТ ДУРМИТОРА

Миодраг Јовановић (Дурмиторски говори, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Посебна издања, Књига 3, Никшић 2014.)

1. Миодраг Јовановић, аутор студије *Дурмиторски говори*, објавио је преко 150 научних и стручних радова те двије књиге: *Говор Пашировића* (2005) и *Полугласници и јат у говорима Црне Горе* (2010). Са јавним излагањима која обрађују различите теме из научних подручја којима се бави учествовао је на више међународних, славистичких и југословенских научних скупова и конференција. Његова посљедња књига, о којој ће на овом мјесту бити ријечи, још једна је потврда ауторове велике радиности и успјешног аналитичког потхвата у језичкој грађи. Предмет Јовановићевог научног проматрања у овој студији јесте опис говора Дурмитора и околине са синхронијског полазишта, а на основу властитог увида у дати говорни простор. Како дурмиторски говори заузимају једно од централних мјеста међу говорима источне Херцеговине, систематичнији радови њиховог описа потичу још из средине прошлог вијека, монографијом *Говор Пиве и Дробњака* Јована Вуковића те три и по деценије касније монографијом о завичајном ускочком говору Милије Станића. Нашем аутору оне су послужиле као добар основ за сагледавање различитих појава и из дијахронијске перспективе.

2. Пошто се при настанку ове студије поменуте монографије нису могле нити смјеле заобићи, како наводи аутор, након *Предговора* (5–20) слиједу радови *Ускочки говор у истраживањима Милије Станића* (20–31) и *Говор Пиве и Дробњака у истраживањима Јована Вуковића* (31–44).

2.1. Тако Јовановић, на основу материјала који нуди Станић, одређује мјесто датом, и по структури и по начину постанка интере-

¹ bozica.knezevic@ffuis.edu.ba

сантном говору, чијем издвајању прилази на два начина: тражењем опречних црта у односу на сусједне говоре и трагањем за подударностима са зетским говорима. При томе аутор долази до закључка да је ускочки говор своју физиономију добио на тлу данашњих Ускока, те да су разлике које су са собом носили представници другачијих говорних типова доласком у нова станишта у великој мјери уклоњене.

2.2. У најкраћем представљајући цјелокупну структуру Говора Пиве и Дробњака, аутор уочава бројне карактеристике које репрезентују неједнакост између говора Пиве и Дробњака и књижевног језика, и то у доста већој мјери него што би се могло очекивати, ако узмемо у обзир да је говор овога и околних крајева Вук узео за основу књижевног језика. Подсјећајући на више од седамдесет година дуг период протекао од истраживања Јована Вуковића, Јовановић упућује на савремене ауторе и описе дурмиторских говора, истичући да су данас „релације савремени говор Пиве и Дробњака – књижевни језик битно другачије“ (43).

3. Слиједи поглавље *Вокалске групе на крају ријечи* (44–60) у коме се потврђује хипотеза дата на почетку истраживања, да је у дурмиторским као и у говорима сјеверозападне Црне Горе изразито присутна тенденција уклањања изговора вокалских група у финалној позицији ријечи. Такву склоност измјени, примјећује аутор, у највећој мјери показује вокалска група *-ao* (*rěkā/rěkō, nōšīā nōšīō, nīcā nīcō*). Склоност промјени асимилацијом у дурмиторским и другим говорима сјеверозападне Црне Горе, али у мањој мјери, показују и вокалске секвенце: *-uo* (*vṛnō, kṛcṇō, lṛpnō, ḍpanō*), *-eo* (*ḍēbō, ṽzō, ṽzvo*), *-io* (*ṽziō, načṇiō*), а у пљеваљском говору и *bīio, čṇiio*) до чијег отклањања, поред асимилације, може доћи развијањем секундарних сугласника *v* и нарочито сугласника *j* Аутор у овом раду уцртава прецизне изоглосе простирања наведених појава, што у досадашњим дијалектолошким радовима није био случај. Поред тога, јасно је показано да су односи *-ao > a* у сјеверозападној Црној Гори и *-ao > a* у њеном југоисточном дијелу у одређеној мјери поремећени све јачим продором зетско-јужносанџачких језичких црта у новоштокавске црногорске говоре. У укрштању различитих изоглоса, Јовановић је на одређеним дијеловима истог говорног типа трагао за датим правилностима и системима, али, како закључује, „ниједна црта није значајније нарушила компактност црногорских новоштокавских говора, нити

прекинула њихове везе са генетски и структурно сродним говорима у окружењу“ (59).

4. У поглављу *Сонанти* (60–77), аутор напомиње да у истраживаној говорној зони сви сонанти имају идентичну изговорну вриједност као и у књижевном језику, али проналази и битна одступања у правилима њихове дистрибуције и реализације у ријечи. Тако су у овом дијелу студије изнесене, поред читих сличности, и такве разлике које носе битну дијалекатску ознаку, као што је то на примјер случај са назалним изговором вокала испред сонанта *n* (*плàⁿтї̄, кѹⁿпї̄ер, мѵⁿци*). Одступања од књижевног језика се из различитих разлога углавном односе на правила дистрибуције углавном свих сонаната, а неслагања су примјетна и у начину артикулације, посебно гласова *v* и *j* гдје су препознате неке лабијалне позиције. На крају аутор наводи да поједине особине нису само особеност дурмиторског говора, него се налазе и у црногорским говорима источнохерцеговачког и зетско-јужносанцачког типа, али и уопште у српским говорима.

5. У петом поглављу насловљеном *Африкате* (77–91), аутор, пратећи њихову судбину у дурмиторским говорима, уочава бројне дијалекатске особености које их разликују не само од књижевног језика већ понекад и од говора најближег окружења, какав је на примјер изостанак асимилационих промјена у позицијама *s*, *z* + *h*, *h*. С друге стране, неке африкате имају изглед стабилне појаве, односно, палаталне африкате *h*, *h* увијек су у резултату контакта дентала *d* и *t* са сонантом *j*, односно, редовно су резултат ијекавског јотовања, какав је случај и са групом *цѣје, цје*. Аутор је у овом дијелу указао и на различите процесе који су најчешће аналошке природе – „у крајњој линији сви су довели до престилизације књижевног лика у дијалекатски (ремећење резултата палатализације и сибиларизације)“. У поређењу како са сусједним тако и са удаљеним сродним и несродним говорима, Јовановић прати и из шире перспективе сагледава судбину африкате *s*, те закључује да је укупна слика система африката у дурмиторским говорима, и поред непобитних сличности са Вуковим књижевним језиком, оставила доста простора каткад и за значајне различитости.

6. У дијелу студије под насловом *Пловиви* (91–106) износе се закључци који су у највећој мјери ослоњени на властита испитивања говорног простора Дурмитора и околине, уз која се вршило и преиспитивање досадашњих радова о говорима Пиве, Дробњака и Ускока,

пошто се сматра да би нека у њима дата запажања због своје старине могла бити привременог карактера. Тако се наводи да систем пловиза у дурмиторским говорима, противно очекивањима, у довољно великом ступњу располаже језичким материјалом који га разликује од књижевног језика – „неке дијалекатске особине посебност су само говорне зоне Дурмитора, док су друге, дивергентне према књижевном језику, дио општецрногорских па и општеијекавских говорних прилика“. При томе се истиче да се у истраживању наишло на читав низ слушајева садржаних и у другим, неријетко веома широким просторима.

7. Наредно поглавље *Сугласник х* (106–138) прати судбину овога гласа, при чему се напомиње да говоре дурмиторског краја окружују новоштокавски говори источнохерцеговачког типа, односно они говори који својом цјелокупном структуром чине најтјешњу основу српског књижевног језика ијекавског нарјечја, због чега се у сагледавању фатума овог гласа међу поменутиим говорима не могу очекивати строге границе. Тако се долази до закључка да су у наведеним говорима најбројнији примјери са губљењем гласа *х*, нарочито у иницијалној и медијалној позицији. Осим тога, примјеђено је да је судбина гласа *х* ишла и у другом смјеру, тј. на његовом мјесту развијали су се и други гласови и то накнадно, када гласа *х* више није било, нпр. $х < в/ј$ у медијалној позицији или гласовима *г* и *к* сличним по артикулацији, који су настали модификацијом основне артикулације гласа *х*. Исти супституенти поред области тзв. дурмиторског прстена, налазе се и у свим околним говорима са мањим или већим разликама у самој природи супституената или у њиховом распореду и досљедности супституције. Јовановић примјеђује и то да се каткад судбином овог гласа и сами дурмиторски говори међусобно разилазе и наводи да „слика и распоред данашњих замјеника у говорима дурмиторског краја не показује систем који би био израз само фонетских прилика већ се за објашњење многих појава мора водити рачуна о морфологизацији гласовних односа“ (137). С обзиром на конфесионални састав становника дурмиторског краја, који је донекле условио специфичан развој спиранта *х*, аутор износи и унеколико изненађујуће запажање да се говори муслиманског и православног становништва нестабилношћу изговора овог сугласника и његових супституената све више приближавају.

8. Главна пажња у поглављу *Акцентски и вокалски систем говора на тремеђи Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине* (139–159)

усмјерена је на провјеру компактности говора новоштокавског југоистока, чиме се дошло до закључка да су ти говори по својим генетским, структурним и типолошким карактеристикама недјелјива цјелина, прије свега по важним одликама прозодијског и вокалског система.

8.1. Ипак, и на овом мјесту се проналазе нека одступања која новоштокавском југоистоку понекад дају карактер прелазне зоне, па се као једна од изразитих дијалектолошких црта издваја поста акценатски квантитет финалног слога у генитиву и акузативу личних и упитних замјеница. Ипак, најзначајнија таква особеност је рефлекс старог вокала *jam* у дугим слоговима који је у овој зони доста разнороднији него што је то у осталим говорима истог типа. Тако и поред сличних тенденција у развоју овог старог гласа, говори на тремеђи показују и знатне разлике, а једносложни рефлекс у дугим слоговима чини овај појас још више интересантним.

8.2. Нису подједнако распоређене ни неке друге карактеристике у говорима овог простора. Тако су различити степени редукције вокала гдје је редукција у босанскохерцеговачким селима много израженија него у црногорским и србијанским говорима у непосредној близини; у србијанским и босанскохерцеговачким говорима група *-ae-* у бројевима прелази у *-e-* (*једанџс*), док у околини Пљеваља може остати и неизмијењена. У говору Пљеваља, за разлику од сусједних говора, финална секвенца *-yo* се не упрошћава – *трѣсноу, уштинуо*, а не *трѣсно̄, уштинӯ* (158).

9. Осврт на *Прелазну ускочко-горњоморачку зону* (159–179) показао је одређене специфичности у односу на говоре у окружењу, што је потврдило прелазни карактер ускочко-горњоморачких говора, у чијем је појасу пронађен извјестан број изоглоса на свим нивоима језичке структуре. На овом подручју, према аутору, посебно се може сматрати важним то што се „у понекој особини препознаје укрштање одлика херцеговачког и зетско-јужносанџачког дијалекта, а црте архаичнијих говора чешће смо нашли у селима Горње Мораче, него у Ускочким“ (178).

10. У посљедњем поглављу, *Секвенце сј, зј у црногорским и другим ијекавским говорима* (179–209), вјешто спроведеном анализом Јовановић провјерава степен присуства палатала *с’* и *з’* у консонантском систему црногорских говора, као и прегледом неких других језичких црта долази до закључка да је један од главних разлога за стварање

струјних палатала *c* 'и *z* ' у ијекавским говорима отклањање неуједначености између африката и прикладних фрикатива у позицијама новог и јекавског јотовања, хипокористичког образовања и асимилације сугласника. Аутор наводи да ареал који обухватају и који је овим радом представљен, одбацује и најмању помисао да су гласови *c* ' и *z* ' *црногоризми*: „Штавише, њихово постојање у гласовном систему јесте јака веза не само између међусобно различитих говорних зона сјеверозападне и југоисточне Црне Горе, него веза између јекавских говора уопште [...] То што домаћаји одређених појава нијесу свуда исти, што су нека значајна ограничења у одређеном степену створила разлике и међу самим црногорским говорима, не може промијенити основне закључке: начином настанка и степеном употребе палатала *c* 'и *z* ' простор Црне Горе дијели судбину других ијекавских говора“.

11. Књигу, о којој смо дали основне садржинске назнаке, прати завидан списак научне и стручне *Литературе* (209–215). Обилна, прецизно и зналачки кориштена, добро је послужила аутору да поређењем ранијег стања у дурмиторским говорима са тренутним стањем на терену прикаже правце развоја датих говора, као и да отвори могућности за нова дијалектолошка истраживања.

12. Вриједности саме студије додатно оснажују изводи *Из Рецензија* (215–218) др Јелице Стојановић и др Драге Бојовић.

13. И на крају, након што смо читаоцу пренијели основне обрисе студије *Дурмиторски говори* проф. др Миодрага Јовановића, не можемо се отети утиску да смо у рукама имали значајну, методолошки вјешто склопљену књигу, са спретно и сигурно вођеним анализама и јасно изнесеним закључцима. Осим тога, сматрамо да је аутор, и више него што је првобитно замислио, успио у свом науку изнесеном у *Предговору* ове књиге, те велико језичко благо из говора Дурмитора овом књигом спасао од неповратног губитка и пропадања у времену ишчезавања дијалеката, све више потискиваних од стране савремене цивилизације.